

Emakeele selts ja noored

Jüri Valge

Tartu ülikooli emeriitdotsent, emakeele seltsi abiesimees, seltsi ajalooülevaate koostaja

Saja aasta vanune emakeele selts (ES) on olnud noortega seotud asutamishetkest peale: kui neliteist (Kask 1940), teistel andmetel 18 (Ahven 1970: 3) missioonitundelist inimest 23. märtsil 1920. aastal seltsile aluse panid, oli nende hulgas 13 üliõpilast, st noort. Edasine on jälgitav kahes mõttes: kuidas on ESi kuulunud noored, eelkõige üliõpilased, aidanud saavutada seltsi eesmärgid ning teisalt, mida on seltsi poolt, kaudu ja nimel tehtu noortele andnud. Eri aegadel on andmise-saamise vahekord olnud erinev: paarikümnel algusaastal olid suuremateks andjateks üliõpilased, eelkõige murdestipendiaadid, viimastel aastakümnetel on saamine-andmine enam-vähem tasakaalus olnud.

Algusaastate suuraktsioon, milles koos eesti kirjanduse seltsiga osales nii emakeele selts kui ka selle partneriks olnud üliõpilaskond, oli nimede eestistamine. Üliõpilased asutasid koguni eestistamistoimkonna haru ning propageerisid nimevahetust nii iseendi seas kui ka mujal, näiteks Setumaal. Seltsi aktiivsusele osutavad omakorda 1800 võõrapäraste nimedega üliõpilastele saadetud (ümbrikku pandud ja postmargistatud!) kirja, milles kutsuti oma saksa perekonnanime eestiliku vastu vahetama. Kihutus- ja selgitustöö ulatus ka keskkoolinoorteni. Kui kogu aktsioon 1930ndate teisel poolel lõppes, oli oma nime eestistanud ligi 210 000 inimest (vt Valge 2018).

Teine suur ettevõtmine enne sõda oli 1922. aastal alanud ülemaaline murdekogumine, kogujateks valdavas osas üliõpilased. Kõigepealt lähetas selts juba aasta varem oma esimese stipendiaadina Lätis elavate, eesti päritolu lutsilaste juurde murret koguma üliõpilase Paulopriit Voolaine (eestistamiseelne nimi Paul Friedrich Pedmanson), massikampaania esimesel suvel aga juba 12 üliõpilast. Paarikümne aastaga saadi kokku

722 000 sõnasedelit ja 6442 lehekülge murdetekste (Kask 1940: 42). Tõsi, selle materjali sees on ka noorte east juba välja kasvanute kogutu.

Sidet noortega näitavad ka mitmesugused toetused: eesti tudengeid aitas emakeele selts Soome saadiku Erkki Reijoneni asutatud stipendiumiga 1926. aastast alates suviste soome keele kursustele Soome (suvekursustest osavõtt katkes 1940. aasta alul rahapuuduse tõttu, seejärel panid okupatsioonivõimud piirid mitmekümneks aastaks lukku – stipendiumifondi likvideerimisest rääkimata; Ungaris ja seejärel ka Soomes sai jälle hakata käima 1970ndatel – tõsi, mitte enam ESi toetusel).

Hõimurahvastest toetati 1920ndatel ja hiljemgi enim liivlasi, mh õpetajaks õppimisel (seda küll mitte väga heade tulemustega – üks neist, Jaan Seeborg, tuli koguni üpris karmi selgitusega koju tagasi saata: „... edasi jõudmatus koolitöodes, millega ühendet veel ebaaus eluviis“)¹. Aidati ka teisi²: ingerlasi Valeri Muurmetsä ja Aleksander Angerjat (viimast ingeri sõnaraamatu koostamisel) ning vadjalast Dmitri Tsvetkovi³ vadja keele grammatika kirjutamisel. Tsvetkov saigi käsikirjalise versiooni valmis, kuid trükist ilmus see (Tsvetkov 2008) Jüri Viikbergi toimetamisel ja kommentaaridega alles 2008. aastal.

ESi noortele suunatud töö hulka võib kindlasti arvata ka emakeelsete õppematerjalide koostamise ja annetamise liivlastele ja setudele. Ettevõtmise eesmärk oli muidugi laiem kui ainult noori toetada: üritati mingilgi määral takistada paratamatult taanduvate hõimukeelte kadumist. Kokku anti välja viis liivikeelset ja kaks setumurdelist lugemikku⁴. Annetati teisigi raamatuid ja tehti jõulukinke nii vadja, ingeri, liivi kui ka lutsi lastele.

Pärast sõda olid noored vanemaks saanud. Kui emakeele selts läbi suurte raskuste jälle korrapärasemalt tegutsema üritas hakata, olid just

¹ Protokoll 16 (16.XI.21). Akad. Emakeele Seltsi Juhatusese koosolekute protokollid. R-2362, 2, 3.

² Probleeme jätkus Ingeri- ja Vadjamaaltki pärit tudengitega, põhjuseks viimaste harjumatus elada ja tegutseda kodukülalt erinevas keskkonnas ning vahest ka toetajatest idealistide nõudlikkus.

³ Tsvetkovi enda, samuti ka vadjalaste elu-olu kohta leidub huvitavat lugemist Enn Ernitsa raamatus „Vadja haritlane Dmitri Tsvetkov“ (toimetanud Kanni Labi ja Ergo-Hart Västrik). – EKM teaduskirjastus, 2009.

⁴ Vt nt Esimene Liivi lugemik. Ežmi Livəd lugdäbröntəz (Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused I. Tartu, 1921); Seto lugemik. I osa (Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused VI. Tartu, 1922).

sõja-aastatel karastunud noored need, kes organisatsiooni eelnenud varjusurmaajastu lõpetasid ja ta üleminekuperioodist läbi aitasid. Juba 1945. aasta lõpul, esimesel tegevuse ametliku taastamise järgsel koosolekul teatas akadeemik Johannes Voldemar Veski ESi üliõpilaste keeleringi asutamisest.

Keelering asus korraldama ettekandekoosolekuid ja arutelusid, luues rahvusliku keeleuurimise traditsioone säilitava sideme väheste Eestisse jäänud uurijate ja üliõpilaste vahele, kellest kujunes Eesti keeleteadlaste ja emakeeleõpetajate sõjajärgne põlvkond. Selle tegevuse vilju maitseme tänapäevani. Keelering hakkas korraldama ka auhinnatööde konkursse. Esimese sellise võitis mh tööga „Kaardiväe Tallinna Laskurkorpuse erikeelt“ 1947. aastal Juhan Peegel, aasta hiljem sai samuti I auhinna Eduard Vääri „Stepereitöö“ eest.

Kui murdekogumine hakkas 1950ndatel taas hoogu sisse saama, oli mingil määral sellegi põhjuseks koolidele suunatud selgitustöö ning loomulikult jõudsid emakeele seltsi kogudesse üliõpilaste õppepraktikate järel vormistatud sõnasedelid. Ka murdekogumist kokku võtva Tartu ülikooli ja emakeele seltsi ühisprojekti „Eesti murdeainese süvendav kogumine“ elluvijiateks aastail 1992–1995 olid õppejõudude juhendamisel eelkõige tudengid.

ESi tööline noortetöö algas 7. oktoobril 1961, kui selts korraldas Viljandis esimese keelepäeva. Keelepäevade enamik on korraldatud põhi-, kesk- (hiljem gümnaasiumide) ja kutsekoolide õpilastele, kuid neid on toimunud ka mujal. Eelkõige Heino Ahvena eestvedamisel korraldatud koolikeelepäevade osavõtjaskond küünib tuhandete õpilasteni, käsitletud teemad hõlmavad väga paljusid eesti keele valdkondi. Keelehariduse andmise kõrval seisnes keelepäevade tähtsus nõukogude ajal selles, et emakeele käsitlemise varjus oli ridade vahel võimalik rääkida ka teistest Eesti asjadest ja toetada alla surutavat rahvustunnet. Tänapäeval on keelepäevadel oma osa vastuseisus liigvaimustunud üleilmastumisele.

Keelepäevad jätkuvad nüüdki – tõsi, veidi väiksema sagedusega. Neil on esinenud väga paljud eesti keele uurimise tippspetsialistid, kuid loomulikult on eelkõige omakandi keelt puudutavate ettekanne- tega üles astunud ka õpilased ise. Viimase aja suundumus on olnud äärealade keelepäevad, mille kaudu on üritatud jõuda Eesti keelepiiridel ja nende läheduses asuvatesse koolidesse (Narva, Misso, Muhu, Prangli,

Meremäe jt). Praeguseni on korraldatud kokku rohkem kui 300 keelepäeva, mis on katnud peaaegu kogu Eesti.

Õpilasi on osalenud ka emakeele seltsi korraldatud sõnaloomevõistlusel „Kes leiab sobivama sõna?“ 1972. aastal ja hilisemal Euroopa liidu teemaliste sõnade loomise võistlusel ning president Toomas Hendrik Ilvese algatatud „Sõnausel“. Valdavalt noored moodustasid 1989. aasta slängivõistluse ning sellele järgnenud arvutipõhise, teemadel „Minu pere sõnavara“ ja „Minu harrastuste ja vaba aja seotud sõnavara“ toimunud keeleainese kogumise võistluse osavõtjaskonna. Kõigile soovijaile avatud on 2008. aastast korraldatav, ka emakeele seltsi toetatav emakeelepäeva etteütlus ning mõni aasta noorem (2012) kokkuvõtte tegemise võistlus Tuum. Mõlemas on suur just õpilaste osalus – Tuumast on osa võtnud ja häid kohti saavutanud koguni terved klassid.

Seltsi algusaegade koostöötavasid üliõpilaste toetamisel pole unustatud ka nüüd. Juba 1995. aastal asutas Asta Veski stipendiumifondi eesti keelt õppivate üliõpilaste jaoks – esimene stipendium anti järgmisel aastal Johannes Voldemar Veski päeval Epp Toomsalule. Nüüd on sellele lisandunud haridus- ja teadusministeeriumi ja ESi koos välja antavad stipendiumid eesti keele ja kirjanduse õpetajaks õppijatele. HTMi rahastusel ja ESi korraldamisel on kümnekonna aasta jooksul toimunud Tallinna ja Tartu üliõpilaste vastastikused õppesõidud ning alates 1997. aastast on tudengite eelnevalt toimunud ettekandekoosolekuesinemiste arendusena korraldatud ESi üliõpilaskonverentse (vaheldumisi Tartus ja Tallinnas, mis annab võimaluse vastastikku tutvuda uurimistöödega ja jagada mõtteid). Kümnekond aastat on üliõpilaskonverents olnud seotud Euroopa keelte päevaga (26.09).

Päris oma ajakirja, nagu oli 1920ndatel ja 1930ndatel Eesti Keel, emakeele seltsil pikka aega ei olnudki. Kui aga 2000. aastal HTMi toel asutati Oma Keel, siis lepiti seltsis selle avaldamistingimusena kokku, et ajakiri peab olema mõistetav ka gümnaasiuminoorele. Seda kokkulepet on püütud järgida ning Oma Keeles on asunud kirjutama ka õpilased ise. Lisaks avaldasid nii Sirp kui ka Oma Keel mitme aasta jooksul keeleviktoriine, millest just eriti viimase omad jõudsid kooli saadetavate Oma Keelte kaudu keeleteemalist nuputamist soovivate õpilasteni.

Gümnasistidele korraldatakse juba kaheksa aastat keelelaagreid. Esimene teemal „Põnev keeleteadus“ toimus Piusa puhkekeskuses, seni

viimane, „Meediatekst“, Veneveres. Mitmekülgse kavaga laagrid on saanud järjest populaarsemaks; kui algul kippus osa võimalusi kasutamatagi jääma, siis viimastel aastatel ei mahu kõik soovijad enam ära. Põhjust rõõmustada on ka korraldajail: mõnigi laagrilistest on järgmisel aastal uuesti tulnud ning mõnigi kogenud julgustavat suunamist edasiõppimisvõimaluste kaalumiseks.

Õpilased ise on olnud suureks abiks aasta keeleteo konkursi lõpuürituste korraldamisel (Viljandis, Vastseliinas, Vändras jm, tänavu Põlvas), mille kava koostamise ja teostamise on koolid oma õlule võtnud. Kindlasti mäletamist vääriv on emakeele seltsi toetusel 2007. aastal korraldatud ja selle aasta keeleteoks valitud õpilaskampania „Kroon eesti keelele!“, millega kogusid 19 kooli 6827 õpilast 12 747 krooni ja 70 senti. Raha annetati Wiedemanni fondile eesti keele õppe ja rahvusliku kasvatuse toetuseks, allkirjalehti säilitatakse Eesti kirjandusmuuseumis.

Emakeele seltsi noortetöö sihtrühm on läinud järjest nooremaks. Eesti lasteaednike ja nende kaudu laste koolitamiseks algatasid emakeele selts, eesti rahva muuseum ja Eesti kirjandusmuuseum haridus- ja teadusministeeriumi toel 2010. aastal seminariga „Vares vaga, saba taga, lendas üle Põhjanaba“ siiani jätkuva sarja. Viimastel aastatel on selle korraldamine jäänud kirjandusmuuseumi hooleks. Teisalt on emakeele seltsi väliskeelepäevad jõudnud lastevanemateni, kes sageli tulevad kohale koos lastega, kelle jaoks pakutakse samuti tegutsemisvõimalusi. Koostöö väliseestlastega üldse algaski olulises osas noortest, kui Uppsala ülikooli ettepanekul korraldati Tallinnas keelepäev väliseesti noortele. Sidemed välisüliõpilastega on ESile jätkuvalt tähtsad: nii on korraldatud tänapäeva eesti keele olulisi teemasid (keeletehnoloogia, välisõpe jne) käsitlevad keelepäevad Viinis ja Bolognas, Soomest rääkimata.

Viimase aja ettevõtmisi on olnud noorte keeleõhtud nii Tallinna kui ka Tartu ülikoolis. Loodud on emakeele seltsi noorteühenduse grupp Facebookis ning korraldatud seltsi noorliikmete küsitlus seltsi töövormide edasiarendamiseks.

Mulluse eesti keele aasta üheks keskseks ürituseks oli kuue Tartu gümnaasiumi keeleretk Petersoni jälgedes Riist Tartusse (Valge 2019) ning koolinoored andsid olulise panuse ka keeleaasta kümne maakondliku keelepäeva õnnestumisse.

Kokkuvõttes

Oma eesmärkide saavutamiseks on emakeele selts toetanud ja tõmmanud kõikidel tegutsemisaegadel kaasa noori. Noored omakorda on toetanud ESi sihtide saavutamist ning leidnud seltsilt tuge oma eesmärkide poole püüeldes.

Viidatud kirjandus

- Ahven, Heino 1970. Emakeele Selts. Lühiülevaade minevikust ja tänapäevast. Tallinn, lk 3.
- Kask, Arnold 1940. Ülevaade AES-i kahekümneaastasest tegevusest. – Eesti Keel, 1–2, lk 34–49.
- Tsvetkov, Dmitri 2008. Vadja keele grammatika. Koostanud ja toimetanud Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Valge, Jüri 2018. Eesti keele kasutust arendavaid ja väärtustavaid sündmusi. – Sõida tasa üle silla. Koostanud ja toimetanud Raimo Raag ja Jüri Valge. Tallinn–Tartu, lk 166–183.
- Valge, Jüri 2019. Keeleretk Kristjan Jaak Petersoni radadel. – Oma Keel, 2, lk 96–102.

OK